

Hämäläisen /l:n ajoituksesta

Hämäläiseksi /l:ksi tavataan kutsua hämäläismurteissa /l:ksi kehittynyttä /t:n heikkoa astetta (ks. esim. Rapola 1928). Vaikka E. N. Setälän *magnum opus* ”Yhteissuomalainen äännehistoria” (1890–1891) oletti yhä /t:n heikon asteen kantasuomessa olleen soinnillinen dentaalklusiili *d, hän kuitenkin pian päätyi nykyisin yleisesti hyväksytyyn käsitykseen, että se oli sittenkin soinnillinen dentaalfrikatiivi *δ (Setälä 1896). Sellaisena /t:n heikko aste oli säilynyt vanhassa kirjasuomessakin, joskin sen grafeemeina olivat ruotsin ortografian mukaiset d ja dh, joiden kautta d on päätynyt nykysuomenkin kirjakielen (ks. esim. Rapola 1966: 89–117).

Vanhan kirjasuomen pohjana olleissa lounaismurteissa samoin kuin Peräpohjolan murteissa *δ onkin paikoin säilynyt aina nykyaikaan saakka (vrt. esim. kveenin kirjakielen *đ*, Mantila 2011). Yhtä kaikki länsimurteissa *δ:n yleisin jatkaja on r, joka silti myöhemmästä ekspansiivisuudestaan huolimatta on ydinalueillaan-kin lounais- ja eteläpohjalaismurteissa aikaisintaan vasta 1700-luvulla alkaneen δ > r -kehityksen perua (Ojansuu 1904a: 34–38; Laurosela 1913: 70–77). Tässä suhteessa länsimurteet olivatkin konservatiivisempia kuin itämurteet, joista *δ oli todennäköisimmin hävinnyt jo muinaiskarjalaisena yhteisaikana (Virtaranta 1958: 217–225). Läntisen r-edustuksen sekä itäisen katoedustuksen väliin jäi tar-

kasteluni kohteena oleva hämäläinen /l-edustus, jonka aikaisemmin laaja alue on parin viime vuosisadan aikana kutistunut molempien kilpailijoidensa tieltä olemattomiin.

Siinä missä hämäläisen /l:n väistymistä on käsitelty riittämiin, sen synnyn ajankohta on ollut harvempien huvina. Ensimmäisenä sen ikäystä lienee pohtinut Artturi Kannisto (1897: 24–26), joka varhaisimpien asiakirjojen nimistöön tukeutuen päätteli δ:n ainakin Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan tienoilla säilyneen 1500-luvulle. Vaikka hän jätti avoimeksi muutoksen δ > l tarkemman ajoituksen, hänen mukaansa silti ensimmäiset kirjalliset todisteet /l:stä ovat samalta seudulta vasta 1700-luvulta. Siitä huolimatta, että hän käsitteli vain pientä osaa historiallisesta Hämeestä, hänen johtopäätöksensä pätevät muuhunkin Hämeeseen, josta ei niin ikään ole varmoja esimerkkejä hämäläisestä /l:stä ennen 1700-lukua (epävarmoihin palaan tuonnempana). Joka tapauksessa myöhempi tutkimus on toistuvasti pyrkinyt varhaistamaan δ > l -kehitystä.

Pioneerina toimi Heikki Ojansuu (1904b), joka katsoi δ > l -kehityksen ilmenevän jo Daniel Jusleniuksen (1745: 26) mainitsemassa sanassa *Calicka* eli nykyisellä ortografialla *kalikka*. Koska nykytutkimus (esim. Saarikivi 2009: 137–139) pitää sitä pikemminkin sanan *kalu* johdoksena, sen todistusvoima on

kyseenalainen. Vanhentunut on toinenkin Ojansuun ajoitusargumenteista eli *lv-* ja *lj-* sanat, joiden *l* ei vastoin tuolloista astevaihteluteoriaa edes ollut *t:n* heikko aste vaan perua länsisuomelle ominaisesta klusiilin heikkenemisestä soinnillisten konsonanttien edellä. Väliasteena olleen *δ:n* edelleen heikkeneminen riippui taas sitä seuranneesta konsonantista, sillä likvidan edellä se peräti vokaaliutui, kun taas *v:n* ja *j:n* edellä se heikkeni ainoastaan likvidaksi (ks. esim. Rapola 1966: 196–233). Viimeksi mainitun kautta syntyneen *l:n* levikki on *t:n* heikkona asteena syntyneen *l:n* levikkiä kuitenkin huomattavasti laajempi ja ylittää aina Peräpohjan murteisiin saakka. Ojansuun ajatus yhdistää nämä kaksi *δ > l* -kehitystä ei siis vakuuta, mitä myös tukee hänen oma havaintonsa, että jo Henrik Florinus (1678: 5) mainitsi sanan *katve* asussa *Calwe* eli vuosisata ennen varsinaisen hämäläisen *l:n* ilmestymistä lähteisiin.

Seuraavaksi hämäläisen *l:n* ikää käsittelee Martti Rapola (1928), joka kuitenkin ensisijaisesti keskittyi sellaisiin *l*-alueen ulkopuolisiin yksittäisiin *l*-edustuksiin kuin *talikko* (< **taδikko*). Hänen kieltämättä hyvin varovaisen ehdotuksensa mukaan kaikki tällaiset sanat eivät välttämättä olisikaan hämäläisiä lainasanoja vaan reliktejä, jotka osoittaisivat kyseisellä alueella aiemmin vallinneen *l*-edustuksen. Edustus olisi ainoastaan tällaisissa läpi taivutuksen heikkoasteisissa yksittäistapauksissa säästynyt *r-* tai katoedustuksilta. Teoriassa tämä onkin mahdollista, joskin vähemmän todennäköistä, koska *talikko* on omaksuttu myös nykysuomen kirjakieleen, jossa sitä ei ainakaan voi pitää minään reliktinä vaan ainoastaan hämäläisenä lainasanana. Muutoinkin äännehistoriassa oikeampi teoreettinen lähtökohta on kat-

soa normaaliedustus äännelailliseksi ja poikkeusedustus lainatuksi kuin päinvastoin.

Kaikesta huolimatta sen enempää Ojansuu kuin Rapolakaan eivät ajoittaneet hämäläisen *l:n* syntyä 1500-lukua aiemmaksi, vaan sen teki vasta Pertti Virtaranta monografiassaan *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa* (1958). Hänen tärkeimpinä ajoitusargumentteinaan olivat Ojansuun tavoin *lv-* ja *lj-* sanat sekä Rapolan tavoin muutoinkin *l*-alueen ulkopuoliset yksittäiset *l*-edustukset, joiden perusteella hän piti aiempaa *l*-aluetta niin valtavana, että hänen mukaansa 1200-lukua myöhäisempi ajoitus hämäläiselle *l:lle* ei olisi asutushistoriallisestikaan ollut enää mahdollinen. Sittenkin Terho Itkonen (1972: 101–104) kalibrooi Virtarannan ajoitusta jo 1000-luvulle esittämättä kuitenkaan kielellistä lisäevidenssiä vaan perustaen ikäyksensä tuolloisiin käsityksiin Hämeen asutushistoriasta (ks. esim. Kerkkonen 1971). Itkosen ajoitus onkin nyttemmin vakiintunut oppikirjatiedoksi (ks. esim. Lehtinen 2007: 178–180).

Palatkaamme kuitenkin Virtarantaan, jonka esittämään evidenssiin Itkonenkin perusti täysin ajoituksensa. Koska Virtaranta jos kuka mainitussa monografiassaan kuvasi vastaansanomattomasti *r*-edustuksen räjähdysmäistä voittokulkua valtavalla alueella, tulee väkisin mieleen, miksi *l*-edustus ei olisi voinut levitä samalla tavalla vaan miksi sen olisi täytyntä ehdottomasti levitä jo hämäläisen alkuasutuksen mukana. Toisaalta hänen korostamansa ongelma, ettei *l*-edustus olisi muuten ehtinyt joka paikkaan, oli pitkälti itse aiheutettu, koska hänen olettamansa maksimaalinen *l*-alue oli liioitellun laaja. Se siis perustui hämäläisestä *l:stä* erotet-

taviin *lv-* ja *lj-*sanoihin sekä pikemminkin hämäläisinä lainasanoina pidettäviin *l*-alueen ulkopuolisiin yksittäisiin *l*-edustuksiin, joita jo Lauri Kettunenkin kritisoï arvostelussaan (1960).

Ojansuusta ja Rapolasta poiketen Virtarannalla oli tosin tarjota onomas-tistakin evidenssiä, josta merkittävinä oli oletettavasti sanan *sadin* : *satimen* sisältävä *Salin*-nimistö. Toisaalta senkin levikki on sen koommin osoittautunut niin laajaksi (ks. Vahtola 1980: 164–168), että se pakottaa epäilemään tiettyjen *Salin*-nimien hämäläisyyttä. Maanmittauslaitoksen maastokarttojen mukaan nimittäin pohjoisimmat niistä ovat Hyrynsalmen *Salinpuro* ja *Salinröteikkö* sekä Suomussalmen *Salinkorpi*. Paikat siis sijaitsevat kaukana Kainuussa, jonka savolaistuminenkin pääsi käyntiin vasta vuonna 1595 solmitun Täyssinän rauhan jälkeen. Koska nimistön lainautuminen edellyttää läheisiä ja pysyviä kontakteja paikan päällä (ks. esim. Pitkänen 1985: 352–353), savolaisten ja hämäläisten olisi siis täytynyt elää Kainuussa pidempään rinnakkain, vaikka hämäläinen eräkausi oli tuolloin jo loppunut ja vaikka sen aikanaakaan hämäläisten nautinta-alue ei ollut ulottunut karjalaisten ”verottamaan” ja saamelaisten varsinaisesti asuttamaan Kainuuseen.

Kuten sanottu, Virtaranta todisteli hämäläisen *l:n* varhaisuutta lähinnä sen laajalla levikillä, kun taas suorana todisteena sen varhaisuudesta hänellä oli esittää ainoastaan Iitin *Vuolenkoski*, joka on vuodesta 1472 alkaen atestoitu yksinomaan *l*:llisenä (Kepsu 1981: 194–195). Hänen mukaansa sen alkuosa olisi tulkittava sanan *vu*o vanhaksi äännelailliseksi monikon genetiiviksi **vuoden* (vrt. nykysuomen analoginen *voiden*), josta Iitin murteessa olisikin kehittynyt **vuolen*

(Virtaranta 1984: 166–167). Itse etymologiassa ei ole muuta vikaa kuin se, miten tämän yhden ainoan nimen tapauksessa 1400–1600-lukujen kirjureilla hämäläisen *l:n* grafeemina oli *l*, kun se kaikkien muiden nimien kohdalla oli *d* tai *dh*. Virtaranta vetosi ortografian traditionaalisuuteen, josta voitiin lipsua vain silloin, kun hämäläisen *l:n* ei enää tajuttu olevan *t:n* heikko aste. Kysyä silti sopii, miksi *Vuolenkoski* olisi toiminut toisin kuin hänen mielestään samaa nimityyppiä edustava *Suodenniemi*, jossa *d* ja *dh* olivat yksinomaisia 1500–1600-lukujen lähteissä, vaikka Suodenniemikin kuului vielä 1800-luvulla *l*-alueeseen (Virtaranta 1946: 95–96, 152–153). Toisaalta *l*-alueella on monia sellaisia nimiä kuin *Padasjoki*, joissa astevaihtelun ulkopuolinenkin *l* tavataan vasta hyvin myöhään. Toisin sanoen mikä tahansa nimen *Vuolenkoski* etymologia onkaan, siihen on epäilemättä rekonstruoitava yhteissuomalainen **l* eikä **δ* (vrt. Kepsu 1981: 195–196; SPK s. v. *Vuolenkoski*).

Vaikka Rapola (1966: 93–101) hyväksyi Virtarannan ajoituksen 1200-luvulle, hän esitti silti erinomaisen kysymyksen: ”miten on ymmärrettävä, että kirjuri-kunta ja kirjantekijät osaavat tämän laajan alueen nimiä kirjatessaan sijoittaa niihin *dh:n* ja *d:n l:n* paikalle, kun säilyneen *δ*-edustuksen pohjustama ortografinen traditio kuitenkin on syntynyt myöhemmin.” Jotta nimittäin alkuperäinen *l* (< **l*) ja hämäläinen *l* (< **δ*) olisi vuosisatoja osattu erottaa toisistaan, edes natiivi kieli-taito ei olisi riittänyt, vaan myös nimien etymologiat olisi pitänyt tietää. Esimerkiksi jos *Padasjoki* olisi jo 1200-luvulta alkaen ääntynyt *Palasjok(i)*, myöhempien kirjurien olisi silti jotenkin pitänyt tietää, että sen *l* on nimenomaan *t:n* heikko aste, vaikka alkuosan etymologia ei ole

edes nykytutkimuksen tiedossa (ks. esim. SPK s. v. *Padasjoki*). Suorastaan mystiseltä tuntuu ajatus, että koko kirjurikunta olisi ollut näin oppinutta ja että joukkoon ei olisi eksynyt yhtä ainutta ummikkoruotsalaista, joka olisi tyytynyt kirjoittamaan nimet kuulemallaan tavalla.

Pinttynyttä ortografista traditiota vastaan puhuu sekin tosiasia, että aina 1600-luvulle saakka muu ortografia oli kaikkea muuta kuin vakiintunutta, ja mikä paradoksaalisinta, juuri kun horjuvasta ortografiasta alettiin vihdoinkin päästä eroon 1700-luvulla, hämäläinen *l* saatettiin lopultakin kirjoittaa *d*:n lisäksi toisinaan myös *l*:llä. Hämeen tilannetta voi myös verrata Itä-Suomeen, jossa ortografisten *d*:n ja *dh*:n rinnalla oli heti alusta alkaen myös todellista ääntämystä heijastanut kato. Itäsuomalaisia kirjureita voitaneen puolestaan tuskin syyttää hämäläisiä kollegoitaan vähemmän ammattitaitoisiksi, koska jopa Hämeestä saatettiin silloin tällöin tavata katoedustusta. Esimerkiksi jälleen *Padasjoki* on kirjoitettu vuonna 1540 *Pasiokij* ja vuonna 1541 *Pasiochi* ikään kuin ennakoiden Päijät-Hämeen tulevaa savolaista superstraatia, vaikka itse *Padasjoella* katoedustus ei lopulta voittanutkaan (Virtaranta 1958: 64–66). Tässä valossa on sitäkin merkittävämpää, ettei *Padasjoki* tuolloin silti ikinä esiintynyt *l*:llisenä.

Virtarannan 1200-luvulle ja Itkosen 1000-luvulle ajoittama hämäläinen $\delta > l$ -kehitys on siis epäilemättä ajoitettava lähemmäksi nykyäikää. Lienee selvää, ettei ainakaan vielä keskiajalla voinut syntyä ortografisia traditioita, kun kerran kirjallisten lähteidenkin määrä oli hyvin vaatimaton. Näin ollen onkin rehabilitoitava Kanniston teoria δ :n säilymisestä Hämeessä 1500-luvulle, joka kuitenkin edustaa tietynlaista käännekohtaa. Ensinnäkin

näkin Mikael Agricola loi tällöin lähinnä lounaismurteiden pohjalta kirjasuomen, ja toisaalta Kustaa Vaasa uudisti verotusta siten, että vuosittain alettiin laatia tili-kirjoja, joissa samat nimet toistuivat sillä seurauksella, että myös kopiointitraditiota lopulta pääsi syntymään. Siitä huolimatta makrotoponyymienkin ortografia pysyi pitkään horjuvana, ja kannattaa lisäksi muistaa, että etenkin tuolloisissa käräjäpöytäkirjoissa rajariitoja käsiteltäessä usein lueteltiin rajapaikkoina mikrotoponyymejä, joista monet olivat hapakseja ja joissa läpi 1500- ja 1600-lukujen myöhemmän hämäläisen *l*:n paikalla oli kuitenkin edelleen *d* tai *dh*.

Koska silti itäsuomalaisten nimien ortografiassa *d* ja *dh* esiintyivät katoedustuksen rinnalla 1500- ja 1600-luvuilla, on selvää, että nimet eivät suinkaan aina vastanneet paikallista ääntämystä vaan että Itä-Suomessa vaikutti Länsi-Suomessa joko syntyneitä tai ainakin koulutettuja kirjureita, jotka hallitsivat itäsuomalaisten murreasujen länsi- ja samalla kirjasuomalaistamisen. Samalla Itä-Suomessa vaikutti kuitenkin myös kirjureita, jotka kirjasivat itäsuomalaiset murreasut sellaisinaan, koska ilmeisesti olivat joko syntyperäisiä itäsuomalaisia tai vielä todennäköisemmin täysin suomentaidottomia. Vastaavasti Hämeessäkin luulisi olleen lounaissuomalaisten lisäksi sekä hämäläisiä että vieras- eli käytännössä ruotsinkielisiä kirjureita, joiden ortografiaan tuskin olisivat kuuluneet *d* ja *dh*, elleivät ne olisi olleet lähempänä *t*:n heikon asteen tuolloista ääntämystä kuin *l*. Hämeestä ei edes löydy sellaisia δ :n ja *l*:n foneettisen läheisyyden aiheuttamia satunnaisia sekaannuksia kuin myöhemmältä *r*-alueelta Nousiaisista vuonna 1540 attestoitu *Valawajniä* eli nykyinen *Vadainio* (Virtaranta 1958: 143). Toisaalta

esimerkiksi *Siilinjärvi* (vrt. 1561 atestoitu *Sili Jerfuen ma*) on epäilemättä etymologisoitu vain väärin (vrt. Vilkuna 1971: 221–223; SPK s. v. *Siilinjärvi*), koska ei ole alkuunkaan uskottavaa, että hämäläinen *l* olisi atestoitu kaukaa Savon sydäimestä toistasataa vuotta ennen ensimmäistäkään varmaa atestaatiota itse Hämeestä.

Hämäläisestä $\delta > l$ -kehityksestä on siis kirjallisia todisteita vasta 1700-luvulta, jos kohta se on hyvin saattanut käynnistyä edellisellä vuosisadalla tuolloin jo dokumentoitujen kehitysten $\delta j > l j$ ja $\delta v > l v$ vaikutuksesta, vaikka $\delta > l$ jäikin lopulta suppea-alaisemmaksi. Itse $\delta > l$ on ”foneettisesti sängen ymmärrettävä muutos” (Virtaranta 1958: 213), joten teoriassa se voisi peräti olla tapahtunut itsenäisesti eri aikaan eri paikoissa. Välttämätön tällainen oletus ei kuitenkaan ole, koska erityisesti suurina kuolonvuosina tunnettu nälänhätä vuosina 1695–1697 sekä isonavihana tunnettu venäläismiehitys vuosina 1713–1721 ajoivat ihmisiä kauas kodeistaan, jolloin epäilemättä kielellisetkin innovaatiot saattoivat levitä laajoille alueille. Etenkin Hämeessä monet talot autoituiivat ja saivat sitten uudet asukkaat jostakin aivan muualta, kuten on pääteltävissä esimerkiksi talonhaltijaluetteloista (joista on koonnut kattavan bibliografian Hämäläinen 1993). Toisin sanoen asutusjatkuvuuskin on aina suhteellista.

Jos ja kun $\delta > l$ katsotaan verrattain myöhäiseksi areaaliseksi innovaatioksi, menetämme samalla viimeisen muinaishämäläisenä pidetyn ääntenmuutoksen (vrt. Rapola 1969: 116–125). Esimerkiksi Tapani Salmisen (1998: 404) muinaishämäläisyyden mittariksi ehdottama aiemman $*\theta$:n astevaihteluttomuus on pikemminkin arkaismi, koska fonologisesti se on helpointa selittää vaihtelottomasta $*cc$:stä, kun taas lounais-

murteille tunnusomaiset vaihtelut $\theta\theta : \theta$ ja $tt : t$ ovat kivutta katsottavissa sekundaareiksi. Vaikka jo tähänkin asti hämäläismurteita on pidetty suomen murteista heterogeenisimpinä, voidaan siis mennä jopa vieläkin pidemmälle ja väittää, että mitään muinaishämettä ei ollut olemasakaan vaan että hämäläismurteet koostuvat lounaissuomalaisilta ja pohjalaisilta innovaatioilta välttyneestä muusta länsisuomesta. Itse länsisuomalaisen kanta-murteen asemastahan ei ole epäilystäkään (vrt. $*cc > *\theta\theta$, $*cr > *hr$ sekä $*p$, $*t$, $*k > *\beta$, $*\delta$, $*\gamma$ soinnillisen konsonantin edellä, Salminen 1998: 403–404).

PETRI KALLIO
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- FLORINUS, HENRICUS M. 1678: *Nomenclatura Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finmonica*. Aboa: Johannes Winter.
- HÄMÄLÄINEN, ERKKI J. 1993: Talonhaltijaluettelot sukututkimuksen apuneuvoina. – *Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja* 43 s. 177–268.
- ITKONEN, TERHO 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. – *Historiallinen Aikakauskirja* 70 s. 85–112.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Stockholm: Lars Salvius.
- KANNISTO, ARTTURI 1897: *Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta*. Suomi 3:14. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KEPSU, SAULO 1981: *Pohjois-Kymenlaakson kylännimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 367. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KERKKONEN, MARTTI 1971: Esihistorialliset Suomi ja Häme. – *Historiallinen Aikakauskirja* 69 s. 213–230.

- KETTUNEN, LAURI 1960: Uusi astevaihtelututkimus. – *Virittäjä* 64 s. 63–67.
- LAUROSELA, JUSSI 1913: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta 1. Konsonantit*. Suomi 4:13:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanet. Suomen kielen kehitys kanta-uralista varhaisuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MANTILA, HARRI 2011: Onko kveenin δ relikti vai saamen kontaktin vaikutusta? – *Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum VI. Dissertationes symposiorum ad linguisticam* s. 136–142. Piliscsaba: Reguly Társaság.
- OJANSUU, HEIKKI 1904a: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit*. Suomi 4:2:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1904b: Lisiä δ :n historiaan: $\delta > l$. – *Virittäjä* 8 s. 65–68, 81–82.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 1985: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 418. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1928: ”Hämäläinen l” oman alueensa ulkopuolella. – *Hämeenmaa* 1 s. 38–57. Hämeen heimoliiton julkaisuja 2. Hämeenlinna: Karisto.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1969: *Johdatus suomen murteisiin*. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARIKIVI, JANNE 2009: Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. – Jussi Ylikoski (toim.), *The Quasquicentennial of the Finno-Ugric Society* s. 109–160. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SALMINEN, TAPANI 1998: Pohjoisten itämerensuomalaisten kielten luokittelun ongelmia. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16. V. 1998 s. 390–406. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1890–1891: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1896: Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen. Vorläufige Mitteilung. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 14:3 s. 1–54.
- SPK = *Suomalainen paikannimikirja*. Päätoimittaja Sirkka Paikkala. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- VILKUNA, KUSTAA 1971: Mikä oli lapinkylä ja sen funktio? – *Kalevalaseuran vuosikirja* 51 s. 201–238.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria 1. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1958: *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1984: **Mäden-tyyppinen monikon genetiivi vanhassa kirjasuomessa ja paikannimissä*. – Heikki Paunonen & Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen* s. 155–174. Tietolipas 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.